

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ПРАКТИЧЕСКО БОГОСЛОВИЕ”

Професионално направление: 2.4. Религия и теология
Научна специалност: 05.11.17. Теология (Църковно право)

АВТОРЕФЕРАТ

на

**дисертация за присъждане на образователна и научна степен
„доктор”**

на Камелия Георгиева Славчева

тема: **ПРАВАТА НА ЧОВЕКА: ЦЪРКОВНО-ПРАВНИ АСПЕКТИ**

Научен ръководител: Доц. Дилян Николчев

Научно жури:

Рецензенти:

1. Проф. д.ф.н. Ангел Стефанов
2. Доц. Костадин Нушев

Становища:

3. Доц. Дилян Николчев
4. Доц. д-р. Андрей Андреев
5. Доц. д-р Паруш Парушев

Защитена: 10.04.2013г.

София, 2012 г.

Правата на човека: църковно-правни аспекти

ПРЕДГОВОР.....	7
УВОД.....	8
Актуалност и интердисциплинарност на темата.....	8
Предмет.....	10
Цел и задачи.....	12
Методология.....	13
Историография/Литературен обзор/.....	14
I. Историческо развитие на идеята за правата на човека: религиозни основи, философски теории, правно-политически възгледи.....	22
1. Възгледи за естествените права и свободи на човека в древността.....	22
2. Библейски основи на основните права на човека	31
2.1. Старозаветни податки за естествените правата на човека	33
2.2. Новозаветни податки за универсалните правата на човека.....	45
3. Светоотечески възгледи за правата на човека.....	51
3.1. Светите отци и учението за естествения нравствен закон	51
3.2. Светите отци и техните възгледи за правата на човека.....	56
4. Историческо развитие на правно-философските и политически възгледи и дебати за правата на човека	64
5. Политическо прилагане на правата на човека в рамките на националните държави.....	72

6. Универсално политическо прилагане на правата на човека: правата на човека и международното право през XX век.....78

Заклучение: Съвременното разбиране за правата на човека: светски или религиозен произход.....83

II. Правно-философска и богословска аргументация за правата на човека

1. Морал и право.....	87
1. Развитие на морала.....	89
2. Връзката между правото и морала.....	90
3. Взаимодействие между морала и правото.....	93
4. От морала към фундаменталните права на човека.....	95
2. Същност на правата на човека.....	98
3. Класификация на правата на човека: три поколения права.....	103
4. Понятия за правата на човека.	106
5. Правата и задълженията на човека..	107
6. Основни принципи на правата на човека.....	111
7. Правата на човека и прозелитизма.....	119
8. Правата на човека като общ международен език.....	122
Заклучение.....	132

III. Съвременни църковно-правни възгледи и дебати по въпроса за правата на човека

1. Съвременната Православна църква и правата на човека: неотменими и богодарени права на човека.....	134
1.2. Образ и подобие Божие, като основа на достойнството и правата на човека.....	134
1.3. Свободата и правата на човека.....	143

1.3.	Богословието на личността и правата на човека.....	152
1.4.	Православната църква, редът в обществото и нуждата от правата на човека.....	159
2.	Частни богословски мнения и официални позиции на Православната църква по отношение на правата на човека.....	178
2. 1.	Правата на човека и Гръцката православна мисъл.....	178
2.1.1.	Отрицателни позиции по въпроса за правата на човека	180
2.1.2.	Балансирани позиции по въпроса за правата на човека.....	195
2.1.3.	Позитивни мнения по въпроса за правата на човека и официални становища на Гръцката православна църква.....	201
2.2.	Правата на човека и Руската православна църква: официални документи. Междурелигиозен диалог между РПЦ и Общността на Протестантските Църкви в Европа (ОПЦЕ) 2009-2012.....	218
2.2.1.	Богословската основа за неотменимото достойнство на човека.....	222
2.2.2.	Свобода и отговорност.....	227
2.2.3.	Правата на човека и нравствеността.....	230
2.2.4.	Правата на човека и отношенията с държавата.....	235
2.2.5.	За отделните права.....	239
	Заключение: Правата на човека и Православната църква.....	243

IV. Правна уредба на правата на човека в България и позицията на Българската православна църква

1.	Важността от познаването на правата на човека.....	247
----	--	-----

2. Законодателна уредба на правото на вероизповедание в конституцията на България от 1991 г. и международното законодателство за правата на човека.....	250
---	-----

Заклучение: Правата на човека: един правен минимум, който религиозната традиция може да обогати.....	260
--	-----

ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	262
-----------------	-----

Приложения:

1. Римокатолицизмът и правата на човека.....	267
--	-----

2. Протестантството и правата на човека.....	270
--	-----

3. Исляма и правата на човека.....	277
------------------------------------	-----

4. Юридически аспекти и правни стандарти на религиозното образование.....	284
---	-----

Декларация.....	299
-----------------	-----

Използвана литература.....	300
----------------------------	-----

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Актуалност и интердисциплинарност на темата

Човешките права и религиозните свободи са основа за мирното съвместно съществуване във всички области на живота, като се започне от личната сфера, семейството, Църквата, обществото и се стигне до националната и международната политика. Утвърждаването на човешките права е сред най-важните цели на образованието. Те засягат всеки от нас и се отнасят до всички хора. Очевидна е нарастващата актуалност на проблемите, свързани с правата на човека.

Концепцията за правата на човека се основава на естественото право (*jus naturalis*). Тя, от една страна, е свързана с етиката и философията на морала, а от друга е съчетана с правно-политическите възгледи. Върху представите на хората за техните права оказват влияние различни философски идеи и учения, етически системи, религиозно-богословски доктрини и правно-политически възгледи. Темата за правата на човека продължава да предизвиква интереса на съвременните богослови, философи, юристи, учени и участници в международния и междурелигиозния диалог за запазване на мира, опазване на околната среда, биоетиката и т.н.

Съвременното разбиране за правата на човека се изгражда върху различни философски, религиозни, социални, политически и икономически предпоставки и включва различни теории и становища. В обществените и научните дискусии по тях се преплитат тезите на основни морални доктрини и класически философско-етически системи – метафизична етика, утилитаризъм, евдемонизъм, натурализъм и т.н.

От друга страна, актуалността на темата се потвърждава и от сериозните предизвикателства от морален и социален характер, които

съвременната концепция за човешките права повдига в общество. Тя обхваща индивидуалните, социалните, икономическите, културните и колективните права, минималните изисквания за достойно човешко съществуване, условията и социалните предпоставки за живота на всеки човек в едно свободно и демократично общество. В днешния плуралистичен свят в центъра на дебатите са проблеми, свързани с ценностите на обществото и търсенето на по-широк морален обществен консенсус в него. В контекста на разнообразните политически и етически дебати върху достойнството на човека, гарантирането на живота, свободата, човешките права и мира позицията на Църквата е от изключително значение. Част от нейната мисия е да изгражда и поддържа моралните устои в обществото. Църквата днес е изправена пред необходимостта да преоткрие истините на нравствено учение, да преосмисли своето послание, изградено върху евангелските морални принципи и да бъде помирител в социалните конфликти и идеологическите спорове.

Предмет на изследването

Без пресилени претенции дисертационният труд е опит за представяне на относително цялостно и задълбочено историко-богословско-правно изследване върху концепцията за правата на човека и връзката ѝ с православието. То, казано най-общо, разглежда позицията на Православната църква по отношение на политическо-правната институция на правата на човека. С оглед на отделните аспекти изследването поставя за разглеждане следните въпроси:

- Какво е съвременното разбиране на Православната църква по отношение на концепцията за човешките права?
- Доколко Православието е съвместимо с тази концепция?

– Какво от съвременните идеи за правата на човека съответства на православно учение и в какво се изразяват слабостите в института на човешките права според него?

– Кои основни идеи от концепцията за правата на човека са в хармония с основните християнски принципи, съгласуват ли се с нормите на християнския морал и кои от тях Църквата не може да приеме?

Така поставените въпроси ще бъдат изследвани от гледна точка на днешните богословски спорове – от една страна, в самата Православна църква и православните богословски и научни среди, а след това и през призмата на диалога между Православието и протестантските църкви в Европа.

Християнството и доктрината за човешките права издигат човека, неговото цялостно развитие като свободна и отговорна личност, защитата на неговия живот и достойнство като най-важна ценност и цел в съвременното общество. Днес, в условията на секуларизация и плурализъм, изконни християнски ценности са подложени на преосмисляне. Индивидуализмът, заложен в концепцията за правата на човека, търпи критика от страна на религиозните общности. Стандартите, които идеите за правата на човека налагат, понякога изправят християните и църквите пред сериозни предизвикателства. Има въпроси, които самата концепция за правата на човека повдига, но не е способна да им даде отговор: кое е по-важно – животът на майката или на детето, животът на убиеца или на жертвата? Какво се разбира под „достоеен живот“? Докъде се простира свободата на словото? Кога свободата на мисълта, съвестта и вероизповеданието се сблъсква с правото на неприкосновеност в личния живот? Кога истинското благовестие, което е мисия и отговорност на всеки християнин, преминава в

непочтен прозелитизъм? Универсални ли са правата на човека, или зависят от контекста на страната, в която се прилагат? Кое е по-важно – правата или задълженията и отговорностите? Какви са взаимоотношенията между християнството, морала и обществения живот? Какво е взаимодействието между учението на Църквата и политическия живот? Дали съвременното общество все още съблюдава универсалните християнски ценности? Какво е мястото на християнската култура и традиция в днешния свят? Каква е рамката, която европейското законодателство предписва и с която България като страна от Европейския съюз следва да се съобрази? Как да постъпим, когато има противоречие между правата на човека, произтичащи от основаните на Библията нравствени възгледи, и модернистичните идеи за човешките права? Дори най-малко на фона на някои взети вече решения на Европейския съд по правата на човека (напр. такива, с които се налагат санкции на свещеник, отказал да венчае хора от еднакъв пол, или се приема за дискриминация, ако дадена църква откаже да наеме на работа лице с различна сексуална от биологичната си ориентация и др.), така поставените въпроси по проблемите на човешките права поставят сериозни предизвикателства пред Рак Christiana, вкл. и пред Православната църква; предизвикателства, които все по-наложително изискват ясни и аргументирани богословски отговори.

Ролята и позицията на Църквата е важна, защото тя е определяща за морала в едно общество. Ценностната система на консуматорските общества днес обикновено изтласква духовните ценности на заден план, а това води до криза в цялото общество. В този смисъл християните са тези, които се противопоставят на материализма и издигат по-висшите морални и духовни ценности.

Цел и задачи на изследването

Целта на дисертационния труд е да представи връзката между православната традиция и концепцията за правата на човека и да покаже правната уредба на религиозните права в България. Анализират се ключови моменти на установилата се богословска проблематика и отношението на различните вероизповедания към човешките права. Предложеният анализ показва, от една страна, критиката, която Православието отправя към концепцията за правата на човека, а от друга страна, как то може да обогати и допринесе за развитието ѝ. Направените изводи се основават на един обстоен историко-богословско-правен анализ на концепцията за правата на човека и учението за достойнството и свободата на личността в либералната демокрация и православната традиция. Това е направено и оформено в четирите основни глави на предложениия дисертационен труд.

Задачите на изследването са:

- да се изследват и анализират богословско-правните аспекти на концепцията за правата на човека от гледна точка на православната традиция;
- да се покажат връзките между християнството, правото и политиката, които се открояват в концепцията за човешките права;
- да се представят различните, а понякога и противоположни позиции на влиятелни православни богослови по темата за правата на човека и Православието и дали те са съвместими;
- да се посочат и анализират документите за правата на човека, които различните поместни православни църкви приемат. Да се обобщи съвременната междухристиянска дискусия, която продължава да се води между Руската православна църква и Общността на протестантските църкви в Европа;

– да се изложи и изследва правната уредба на религиозните права и свободи в българското и международното законодателство.

Методология на изследването

По-голяма част от изследването е подчинено на църковно-правната методология. Преди да приеме или отхвърли което и да е съвременно учение, Църквата го съпоставя със своята доктрина и правилата, възприети и утвърдени в нейната практика. Проследява се доколко концепцията за правата на човека е съвместима с Православието.

В изследването е използван както историческият, така и сравнителният метод, основани на принципа на взаимно допълване и отчитащи взаимодействието на идеи, за да се проследи еволюцията на човешките права – започнала от античната философия и християнското учение за божественото и естественото право, развила се по време на хуманизма, Просвещението и философията на Новото време и намерила място в международното законодателство след Втората световна война.

Чрез методите на богословско-систематичното изследване се проучват и представят библейските основи на концепцията за правата на човека, които се съдържат в Свещ. Писание на Стария и Новия завет и църковното предание (светоотеческата традиция). Също така се разглеждат мненията на влиятелни богослови и отношението на различни православни църкви към идеите за правата на човека и се очертава богословската позиция, които те заемат спрямо тях.

В последната част от изследването е използван предимно правен (юридически) метод, за да се анализира българското и международното законодателство за религиозните права и свободи.

Историография на изследването/литературен обзор

За постигане на поставените цели на изследването е необходимо използването и изследването на голям обем научна литература, предимно чуждоезична. Западната богословска литература обръща внимание на библейските основи на концепцията за човешките права, на приноса за развитието ѝ в Западната християнска цивилизация, по-конкретно в Реформацията и борбите за религиозна свобода, значението на свободата на съвестта, индивидуалните права и свободи в контекста на модерното плуралистично общество, като отправя критика към някои от идеите на Просвещението, изразен в Западно-либералната демокрация, и заявява своя ангажимент към борбата за утвърждаването и прилагането на човешките права.

Изключително полезни за изясняване на въпросите, свързани със съвременната православна позиция относно правата на човека, са трудовете на гръцките богослови и учени – Христос Янарас¹, Адамантия Полис², архиепископът на Тирана и цяла Албания Атанасий Янулатос³ митрополит Йоан Зизиулас⁴, архиеп. Христул⁵, Константинос Деликонстантис⁶, Пантелис Калайцидис⁷ и др. Повечето от тях изследват въпроса и изразяват

¹ Трудовете на Янарас Янарас, Х. Кризата като предизвикателство. София, 2002; Yannaras, C. Human Rights and the Orthodox Church. – In: The Orthodox Churches in the Pluralistic World. Clapsis, E., ed. World Council of Churches, Geneva, Holy Cross Orthodox Press, 2004, 83-90; Γιαναρὰ, Χρ. Η απανθρωπία του δικαιώματος, Αθηναι, Δομος, 1998.

² Полис, А. Източното православие и правата на човека. – Международни отношения, № 3, 1994, 110-114.

³ Янулатос, А. Православието и глобализацията. Силистра, Демос, 2005.

⁴ Зизиулас, Й. Православната църква и третото хилядолетие. – В: Християнство и култура, № 1, 2002.

⁵ Христул, архиепископ на Атина и цяла Гърция. Църквата и правата на човека. – В: Дръзновение, 2006, № 64.

⁶ Δεληκωνσταντη, Κ. Ορθοδοξια και δικαιωματα του ανθρωπου. Προτασεις για την υπερβαση της αγωγης αντιπαραθεσης „Ορθοδοξισμού” και „Φονδαμενταλισμου της νεωτερικοντητας”. – Εν: Ορθοδοξια και Νεξτερικотηта. Αθηναι, ΙΝΔΙΚΤΟΣ, 2007; Δεληκωνσταντη, Κ. Τα δικαιωματα του ανθρωπου, δυτικο ιδεολογημα η οικουμενικο ηθος. Θεσσαλονικη, Αφοι Κυριακιδη, 1995.

⁷ Καλατζιδης, Π. Ορθοδοξια και Νεξτερικотηта – Προλεγόμενα, Αθηναι, ΙΝΔΙΚΤΟΣ, 2007

своите позиции до каква степен са свързани и съвместими православната традиция и правата на човека.

Руската православна църква взема дейно участие по проблемите и дискусиите за човешките права. Сред руските богослови, най-активни по темата, са патриарх Кирил⁸, протоерей Всеволод Чаплин⁹, игумен Филарт Булеков¹⁰, отец Георгий Рябих¹¹. В приетите от Руската православна църква документи за правата на човека тя отправя покана за започване на междурелигиозен диалог. В отговор на тази покана Общността на протестантските църкви в Европа изразява своето становище в документа, наречен Правата на човека и нравствеността¹², а на международната конференция през декември 2011 г. се представят официални становища както на представители на Московската патриаршия, така и на протестантските църкви в Европа.

В българската литература е застъпена предимно тезата, която разглежда философските и политическите идеи на Просвещението и либералната традиция като основа на концепцията за правата на човека, например в трудовете на проф. Неновски¹³, проф. Друмева¹⁴, проф. Борисов¹⁵.

⁸ Кирил, патриарх Московски и на цяла Русия. Човешките права: универсалното и специфичното. – В: <http://www.pravoslavie.bg/Право/Човешките-права:-универсалното-и-специфичното>.

⁹ Chaplin, Archpriest Vsevolod. The Theological Vision of Human Rights: Political Traditions and Realities. – In: http://csc.ceceurope.org/fileadmin/filer/csc/Human_Rights/Bad_Boll_Conference_2011/The_Theological_Vision_of_Human_Rights_EN.pdf, септември 2012.

¹⁰ Булеков, игумен Филарт, Междухристиянска дискусия по вопросу о правах человека – Церковь и время, № 48, 2009.; Еволюция на понятието за права на човека: в търсене на възможности за диалог. – В: Библия-култура-диалог. С., 2009, 281-286.

¹¹ Рябих, о. Г. Православието и правата на човека. – В: <http://pravoslavie.bg/content/view/9500/62/> септември 2012.

¹² Community of Protestant Churches in Europe. Human rights and morality. - In: http://www.leuenberg.net/sites/default/files/Human_rights_and_morality%20%28final%29.pdf, септември 2012.

¹³ Неновски, Н. Права на човека – историческа еволюция. – Правна мисъл, № 2, 1994.

¹⁴ Друмева, Е., Ц. Каменова. Права на човека. Пловдив, ПУ”П. Хилендарски”, 2000.

¹⁵ Борисов, О. Международноправна защита на правата на човека. С., Нова звезда, 2003.

Голям е приносът на проф. Панчовски¹⁶, който в своите съчинения извежда богословската основа и аргументация за правата на човека и развитието на библейската идея за естествения нравствен закон.

По отделни тематични въпроси, разглеждани в изследването – като развитието на църковното право, в областта на нравственото богословие, социалната мисия на църквата и предизвикателствата пред Българската православна църква в съвременното общество – има отделни съчинения. Но в българското богословие липсват изследвания по въпроса за правата на човека и връзката им с християнството и по-конкретно с православната традиция.

За по-голяма обективност в този дисертационен труд се представя приносът на християнството в развитието на концепцията за равенството, християнския хуманизъм и всеобщите естествени човешки права, борбите за право на самоопределение в религията, съпротивата срещу папската власт, осъждането на насилието в областта на религиозните убеждения. Важността на изследването се състои в това, че се прави опит да се даде повече яснота относно църковната позиция по съвременните проблеми на човешките права, обхваща развитието на идеята за правата на човека от древността, като включва и дискусии, които продължават в момента, и представя правната регламентация на религиозните права и свободи в българското и международното законодателство.

¹⁶ Панчовски, И. Развитие на библейската идея за естествения нравствен закон у източните отци и учители на църквата във връзка с античната философска етика. – Духовна култура, № 5, 1974, 8-22.; Панчовски, И. Богословска аргументация на универсалната декларация за правата на човека. – Духовна култура, № 12, 1974, 8-23.; Панчовски, И., Д. Киров. Християнска етика. Философия на морала. С., Йори-92. 1996.

II. КРАТНО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд съдържа общо 318 стандартни печатни страници и се състои от предговор, списък на съкращенията, увод, четири основни глави, заключение, приложения, списък на ползваната литература. В дисертационното съчинение е приложен научен апарат, състоящ се от 455 бележки под линия.

Проблемните въпроси във всяка една от главите, поставящи по-конкретни изследователски задачи, са разгледани и анализирани в тематично обособени подглави (подточки). Това позволява разглежданите проблеми да бъдат пълноценно и обективно анализирани в тематичен порядък. В увода се обосновава актуалността на темата, поставят се предметът, целите и задачите, методологията и историографията на изследването.

В първата част се проследява **историческото развитие на съвременната концепция за правата на човека**. Корените на идеята за човешките права откриваме както в античната гръцка философия, така и в юдео-християнската религията. Целта на тази глава е да се покаже как християнството влияе върху формирането на съвременната концепция за правата на човека. Затова се проследява историческото развитие на идеята за човешките права, при които се набляга върху приноса на библейската и светоотеческата традиция. Повечето от идеите, залегнали в концепцията за човешките права, са приети от православната мисъл – те могат да се изведат като заключение от нейните възгледи за човешката природа. Тезата за високото достойнство, свободата и ценността на всеки човек е богословска, изградена върху библейското учение за създаването на човека по Божий образ и подобие. Естественият нравствен закон е заложен в човешката природа. Човечеството се стреми към запазване и защита на живота,

свободата, достойнството, равенството. Тези възгледи търпят развитие още от библейските времена до днес. Идеите и основите, върху които по-късно е изградена концепцията за правата на човека, се съдържат именно в Свещеното Писание, макар че модерната правна терминология не може да се намери пряко в него. В Писанието откриваме идеите за отговорността и уважението към човечеството единствено защото сме хора, за ценността, достойнството, равенството на всички, за грижата към сираците, вдовиците, чужденците, бедните, за защитата на слабите и уязвимите, принципите за справедлив съдебен процес, за правото на убежище, на труд, на образование и справедливо заплащане на труда. Новият завет подкрепя принципите за равенството, за изборното начало, за споделянето на материалните блага, което е характерно за християнската общност.

Източните отци и учители на църквата са оставили ценни мисли и съждения, които днес ни помогнат при разрешаването на отговорни съвременни въпроси. Основавайки се на Божественото откровение, те разкриват идеята за естествения нравствен закон, като отдават дължимото на естествените нравствени способности, сили и постижения на човешката личност и изтъкват ролята им за автономната и християнската нравственост. Съвременното търсене на здрави основи и ръководни принципи на обществения и нравствения живот утвърждава валидността на първоначалните, общочовешки ценности и норми за отношенията между хората и за обществения живот, които намират всеобщо признание в концепцията за правата на човека.

В текстовете на светите отци не срещаме подробни изявления за правата на човека. Но техните прозрения за човешката природа, личност, ценност и особено тяхното настояване за неотменност на човешкото

достойнство насочват към основата, към това, което ние днес наричаме естествени човешки права. Понятията, които използват отците и учителите на Църквата, се различава от терминологията в нашето съвремие, но идеите, фундаментални за модерната концепция, присъстват в техните творби. Те твърдят, че човек има естествени права, които се коренят в богосъздадената му природа като разумно същество и в достойнството му като свободна и нравствена личност¹⁷. Всеки човек е ценен и нищо повече не е необходимо – нито държава, нито семейство, нито никакви специални обстоятелства. Това е така, защото човек е създаден по образа на Бога и грехопадението не го лишава от този образ. Следователно всяко човешко същество, независимо от пол, раса, възраст, цвят на кожата, увреждане, семейно или социално положение, етнически или социален произход, език, култура, религиозни вярвания и т.н., има право да бъде човек. Божият образ, подобие, ценността и достойнството са характеристики на човешката природа като основни и неотменими.

Следващите етапи в развитието на концепцията за човешките права минават през Възраждането и Реформацията, когато се развива хуманизмът с признаването на значимостта и достойнството на човека и идеите на Лутер за равното достойнство на всички хора и религиозната свобода. През Просвещението естествените права придобиват политическо значение. Философите (от XVII-XVIII век) като Х. Гроции, Т. Хобс, Дж. Лок, Ш. Монтескьо, Ж. Русо и др. развиват по-нататък теорията на естествените права като обосновани на разумната природа на човека. Тя служи за философска обосновка на гражданските революции през XVIII-XIX век и се превръща в средство на гражданска защита в борбата срещу феодализма и абсолютната

¹⁷ Панчовски, И. Богословска аргументация ..., с. 12.

държавна власт. През Новото време естествените права преминават в човешки и граждански основни права, на които се позовава правовата държава. През XX век, наречен още векът на философското преосмисляне на правото, следва възраждане на естественоправната доктрина, която след Втората световна война получава широко разпространение именно в концепцията за правата на човека.

Историческата еволюция на концепцията за правата на човека може да се проследи в следните етапи: религиозни, философски възгледи и теории, политическо прилагане в рамките на националните държави и универсално развитие и прилагане в Организацията на обединените нации. Тя има философски, религиозни и политически корени, които се простират чак до античната философия, виждаме развитието ѝ в християнството и философията на Новото време. Като плодотворни периоди, оказали най-голямо въздействие за утвърждаването на съвременната концепция за правата на човека, се приемат учението за естественото право, хуманизма, борбата за религиозна свобода и философията на Просвещението.

За **идейно-философски основи на човешките права** може да се говори в XVII-XVIII век, когато се формира и разпространява естественоправното учение. В края на XVIII век се създава либералната концепция за правата на човека, която се основава на следните принципи: всеки индивид притежава неотменими естествени права; свободата на личността може да бъде ограничавана само от свободата на другите и от интересите на обществото; правата и свободите на индивида определят и ограничават държавната власт. Правата на човека са естествени права, присъщи на всяко човешко същество, необходими за неговото достойно съществуване. Те са неотделими и присъщи на неговата човешка природа.

От момента на своето раждане човек придобива определени права, за да съществува достойно, да прояви и развие своите качества, да задоволи духовните и материалните си потребности.

Идейните основи на концепцията за правата на човека в международен план са комплексни. Трудно би могло да се говори за самостоятелна философия. Това е общодемократично и хуманистично мислене и движение, което има различни идеи – естественоправни, неоантропологични, религиозни и светски, пацифистки, антифашистки и антитоталитарни. Но общоприети са следните идеи:

- Човекът с неговото достойнство е висша ценност. Правата „произтичат от достойнството, присъщо на човешката личност”¹⁸.
- Правата на човека имат универсален характер, оттук произтича необходимостта от универсални актове, които ги обявяват и гарантират.
- Правата на човека са извънидеологически феномен.
- Те са неотделими от световния мир и сигурност.
- Всеки човек получава международноправен статут, има права и ползва защита пряко от международното право¹⁹.

Втората част от изследването включва правно-философската и богословска аргументация за правата на човека. Анализират се някои от най-важните съвременни идейно-философски и богословски дебати за човешките права: какъв произход има съвременната концепция за правата на човека – религиозен или светски, взаимодействието между морала и правото, същност и понятия за правата на човека, основни принципи, свързани с тях,

¹⁸ Международен пакт за граждански и политически права (1966); Международен пакт за икономическите, социалните и културните права (1966). Преамбюли. Абз. 2.

¹⁹ Неновски, Н. Права на човека – историческа еволюция. – В: Правна мисъл, № 2, с. 30.

класификация на човешките права: три поколения права, тяхната универсалност и теономност, правата и задълженията на човека и правата на човека и прозелитизма.

В православната традиция първо Руската, а след това и Гръцката църква правят по-сериозни изследвания и богословско осмисляне на концепцията за човешките права. На запад първо протестантството, а от средата на ХХ век и Римокатолическата църква изразяват положително отношение към концепцията за правата на човека. Те я разглеждат като израз на естествения нравствен закон и право. След Втората световна война и трите клона на християнството имат положително отношение към правата на човека и ги възприемат като израз на християнския хуманизъм и като средство за изпълнение на социалната мисия на Църквата в съвременния свят. Характерно е, че днес човешките права не се смятат вече за „чуждо тяло” в традицията на църквите. Те отчитат модернистичния характер на човешките права, без обаче да позволяват на модернизма да присвои изключително за себе си като абсолютно ново откритие признаването на човешкото достойнство. По този начин нито се накърнява модернистичният характер на правата на човека, нито обаче се забравя, че зад големи социални и политически завоевания стоят християнски идеи и движения²⁰.

Последната тема, разгледана в тази глава, е една от най-важните, а именно **правата на човека като общ международен език**, който позволява всички религиозни групи да изразят своите убеждения, да се ангажират с разбиранията, които одобряват, да изкажат своите несъгласия, когато тези

²⁰ К. Δηληκωνσταντη. Ορθοδοξια και δικαιωματα του αντροπου – Προτασεις για την υπερβαση της αγωνης αντιπαραθεσης „Ορθοδοξισμου” και „Φονδαμενταλισμου της νεωτερικωντητας” - εν Ορθοδοξια και Νεξτερικότητα Αθηναи, ΙΝΔΙΚΤΟΣ, 2007, σσ . 181-202.

права са в противоречие с техните убеждения. Така религиозните традиции могат да допринесат за развитието на концепцията за правата на човека. Това е пътят да се постигне баланс между крайността да отнесем концепцията за правата на човека към светската област и по този начин да ги лишим от критичната оценка на църквите и крайността да определяме тези права по тясно религиозен начин, като ограничим тяхното приложение само до конкретна религиозна традиция. Когато използваме езика на правата на човека като работен, това дава възможност в диалога да се включат представители на всички религиозни вероизповедания и на атеистите и така да се стигне до консенсус как да живеем заедно в общество, където са защитени правата на отделните общности, а не само на индивидите. Това дава възможност различните общности да достигнат до общо разбиране за човешките права. Ако искаме да се научим да се приемаме, разбираме и живеем заедно в обществото, ние се нуждаем от езика на човешките права, който е всеобщ, за да може на него да изразим и защитим нашите вярвания и разбирания.

Концепцията за правата на човека, която регулира свободата на словото, на мисълта, съвестта и религията, създава предпоставки за открит диалог, за свободна конкуренция в търсене на истината и за достоверно християнско свидетелство. **Езикът** на правата на човека предоставя възможност на църквите да влязат в **диалог** със света по проблеми, които вълнуват обществото днес, без това да налага те да променят или отстъпват от своята вяра и убеждения.

Езикът за правата на човека прокарва мост и съчетава религиозните основи на морала и модерното общество. Чрез него библейските послания могат да се представят и да бъдат разбрани и от хората, които не

принадлежат към църквата. Правата на човека са мост между културите, език за разговор между тях, начин за поддържане на мира. Посредством тях се осъществяват принципите на мира, справедливостта и солидарността във всяка общност.

В третата част на дисертационния труд се разглежда **отношението на съвременната Православна църква към правата на човека**. Разкрива се православно антропологично и социално-етическо учение за достойнството и свободата на човешката личност и богатството на православната традиция чрез съотнасянето им към концепцията за правата на човека. Обособяват се различните разбирания за достойнството и свободата на личността в православието и либералната демокрация. Откроява се православната гледна точка по въпроса за възгледите и мястото на човешките права в системата на църковното учение. Разискват се възгледите на православната църква спрямо утвърдените в съвременния свят критерии и ценности в сферата на човешките права и свободата на личността. Разглежда се критиката, която Църквата отправя към съвременната концепция за правата на човека. Православието подчертава разликите между индивид и личност, набляга върху междуличностните взаимоотношения и разглежда Църквата като общност, която поставя в центъра евхаристийното общение и аскетическия опит.

Православната църква изразява убеждението си, че институционализирането на правата на човека по най-добър начин способства за развитието на личността и организацията на обществото. Тя отчита важността от защита на човека и неговото достойнство, както и създаването и гарантирането на условия за развитието му. Едновременно с това изразява своето притеснение от утвърждаването на възгледи, които не се

съгласуват с християнското учение. В Основите на учението за достойнството, свободата и правата на човека Руската православна църква дава оценка на концепцията за човешките права²¹.

Според християнството основополагащи за правата на човека са ценността на всяко човешко същество, равенството пред Бог, достойнството и свободата, които произтичат от човешката природа, и естествените права, дадени от Бога. Но светогледът на православната традиция е различен относно човека и неговата роля в обществото. От една страна, тя признава ценността и величието на човека, сътворен по Божий образ и подобие, но от друга страна, не забравя неговата греховност. Концепцията разглежда човека като добър и неговата доброта може да се накърни от обстоятелства, несъвместими с човешкото достойнство. Според християнството всеки човек наследява първородния грях, следователно е грешник, който има нужда от спасение. Православието не гледа на човека като на индивид (следователно не приема индивидуализма в концепцията), а разглежда човека като личност, свързана с други личности в обществото. За Църквата съществува неразривна връзка между любовта към Бога и любовта към ближния и затова тя разглежда правата винаги свързани със задълженията и отговорността. Когато реализира своите права, човек е призван да вземе предвид и интересите на другите. Важна част от мисията на църквата е грижата за слабите, уязвимите и маргинализираните в обществото. Бог е заложил естествения нравствен закон в човешката природа, който се проявява в съвестта на човека. Този вечен закон не зависи от културата, националността

²¹ Основи на учението на Руската православна църква за достойнството, свободата и правата на човека. Преамбюл., Архиерейски събор на РПЦ, 2008.

и жизнените обстоятелства (културни, социални, национални и др. особености)²².

Православната църква има различно отношение и учение към свободата. Според нейната доктрина има два вида свобода. Вътрешна свобода от злото и свобода на нравствения избор. „Свободното пребиваване на човека в доброто и истината не е възможно без свобода на избора. По същия начин и свободният избор губи своята ценност и смисъл, ако той се обръща към злото.”²³ Получаването на свободата от греха е възможно чрез спасението в Исус Христос и се утвърждава чрез живота в Църквата. Именно в нея като Тялото Христово се реализира пълнотата за осъществяване на Божията заповед – да обичаш Бог и ближния. Християнството набляга повече на общността на вярата, отколкото на отделния индивид. Ето защо според него правата на отделната личност не трябва да нарушават тези на отделните религиозни, социални и национални общности, а да се уважават и другите колективни права – правото на мир, на естествена околна среда, правото на запазване на културното наследство и вътрешните норми, които регулират живота на отделните общности. „Правото на собствена изява на отделната личност или на група от хора не трябва да се осъществява по начин, който оскърбява убежденията и начина на живот на другите членове на обществото. Същевременно трябва да се спазва един от основните принципи на общото съжителство – взаимното уважение между групите хора с различен светоглед” (IV.5.). Единството и взаимовръзката между личните, социалните и колективните човешки права могат да съдействат за хармоничното развитие на човека и обществото.

²² Декларация за правата и достойнството на човека на Руската православна църква. – Култура № 15, 19 април 2006 г.

²³ Основи на учението..., II, 2.

Принципът на съборност в Църквата предполага запазване на единството на обществото на основата на вечните (непреходни) нравствени ценности. Църквата учи хората да се откажат от своите егоистични стремежи с цел общото благо за всички.

Според Руската православна църква вярата, нравствеността, светините, отечеството са ценности, които не са по-нискостоящи от правата на човека, затова призовава да не се узаконява такъв тип поведение, което се осъжда от традиционния морал и религиите. Тя е отворена към сътрудничество за осигуряване правата на човека и се стреми към диалог с различните религии по въпросите на човешките права.

От гледна точка на Църквата политико-правовият институт на правата на човека може да служи на добри цели за защита на човешкото достойнство и да съдейства за духовно-нравственото развитие на личността. Това може да се постигне, ако реализацията на правата на човека не влиза в противоречие с богоустановените нравствени норми и основания върху тях традиционен морал²⁴.

Международната общност и държавите чрез законодателството за правата на човека провъзгласяват и утвърждават свободата на съвестта чрез закон като задължителна правна норма. Това позволява на църквата да запази своята самобитност и независимост от хората с други убеждения. Също така дава юридическо основание както за неприкосновеността на вътрешния живот на църквата, така и за обществено свидетелстване на благовестието и Божиите нравствени стандарти. Свободата на съвестта не пречи на църквата и държавата да поддържат партньорски взаимоотношения в дейността си по

²⁴ Пак там, III. 5.

защитата на правата и достойнството на човека и други общественозначими дейности: социални, благотворителни, образователни и др.²⁵

Християните са призвани да извършват нравствено ориентирани социални действия, като се основават на църковното учение за достойнството, свободата и правата на човека. Църквата не се стреми към революционно преустройство на този свят и признава правата на другите обществени групи на участие в обществото на основата на техния собствен светоглед. Но тя си запазва правото да участва в обществения живот по начин, който не противоречи на нейната вяра и нравствени принципи²⁶.

Православното богословие, в което основни принципи са съборността и изборността, отправя **критика** както към светския индивидуализъм, така и към църковната авторитарност. В него свободата се свързва с любовта, с освобождението от греха, с откритостта и утвърждаването на другите, а всичко това е вкоренено в Светата Троица. Правата на индивида, свободата на избор и юридическата отговорност, които се съдържат в съвременната концепция за правата на човека, са правен **минимум**, целящ да се защити животът, достойнството и да се даде възможност за развитието на хората. В православието се прави разграничение между вътрешната свобода от злото и свободата на нравствения избор. Затова там правата са свързани със задълженията, дълга и нравствената отговорност. Това е богословският „**максимум**”, чрез който човек може да осъществи своето предназначение и да постигне богоподобие (обожение). Правният минимум, отразен в правата на човека, не се отрича, а се съдържа в богословския максимум. Нравствената отговорност и свобода са обвързани с човешката духовна природа, те се определят от съдържанието на моралните ценности и от

²⁵ Пак там, IV. 3. и V. 3.

²⁶ Пак там, V. 4.

изискванията на нравствения и обществения дълг. Според християнската етика човек носи отговорност не само пред закона, но и пред Бога, пред себе си и пред другите хора.

В крайна сметка правата на човека са един **правен минимум**. Те са в основата на мира и справедливостта в света и трябва да бъдат защитавани. Те се свеждат до защита на индивида от държавата и от другите, а богословието на личността подчертава взаимоотношенията на любов между хората. Православната мисъл защитава предимството на личността над индивида чрез евхаристийното богослужение и аскетичната традиция. Тя приканва човека да развива общение както с Бога, така и с другите хора и с природата. Това е сърцевината на посланието на православието днес²⁷.

В тази трета глава се представят **частни и официални православни позиции по въпроса за правата на човека**. Впечатляващо е голямото разнообразие от мнения, които се срещат сред православните духовници и богослови. Проф. Христос Янарас възприема концепцията за правата на човека като част от модерността – влияние, идващо от Запада, което няма нищо общо с православната традиция. Проф. Адамантия Полис, преподавател по политически науки, също стига до извода, че православието и правата на човека са несъвместими. Архиепископът на Тирана и цяла Албания Атанасий Янулатос и митрополит Зизиулас са по-балансираны в своите възгледи. Според тях православната богословска мисъл може да има ценен принос при разглеждането на въпроси, свързани с човешките права. През последните години има и трета група представители на гръцката православна мисъл, сред които са Константинос Деликонстантис и Пантелис Калайцидис. Те са малко познати в България, защото техните изследвания за

²⁷ Bartholomew, His All Holiness Ecumenical Patriarch – Hellenic Studies – 1, 1996, p. 8.

правата на човека не са преведени на български език. Те разглеждат въпросите за човешките права от източноправославна перспектива. Тези богослови изразяват своите положителни мнения към правата на човека – те смятат, че диалогът между православието и модерността може да обогати и двете страни, а православно-традицията има с какво да допринесе за по-доброто разбиране и защита на човешките права.

Руската православна църква взема активно участие по проблемите и дискусиите за правата на човека. След приемането на редица официални документи за човешките права те бяха обсъдени сред останалите православни страни, а после започна междурелигиозен диалог с останалите изповедания. Тук накратко са представени позициите на РПЦ, отразени в изброените документи и последвалия междухристиянски диалог между РПЦ и Общността на протестантските църкви в Европа. Тази дискусия започна да се води през 2009 г. и все още продължава. Анализирани са представените мнения на проведената през декември 2011 г. международна конференция в Бад Бол, Германия, „Християнското разбиране за човешките права – някои трудни въпроси”, които отразяват догматичните и богословските различия между Православието и протестантството. Атмосферата и тонът са приятелски, но същевременно и критични по спорните теми. Очертават се следните дискуссионни въпроси: а) Богословската основа за неотменимото достойнство на човека; б) Свобода и отговорност; в) Правата на човека и моралът; г) Правата на човека и отношенията с държавата; д) За отделните права.

Главният проблем, който е в основата на междухристиянския диалог за човешките права е връзката между концепцията за правата на човека и нравствеността. Изразена е критиката и загрижеността на Руската

православна църква, че институционализирането на правата на човека, от една страна, способства за развитието на личността и обществото, но от друга страна, по такъв начин могат да се утвърждават възгледи, които в основата си не са в съгласие с християнското учение²⁸. Без съмнение светът все повече се отдалечава от Бога и съвременното общество недвусмислено се нуждае от морал. Църквата е тази, която е призвана да възпитава и отстоява нравствените ценности в обществото. Международното законодателство за правата на човека по никакъв начин не пречи, а точно обратното, дава възможност на Църквата да възпитава и отстоява своите позиции. Основната критика, отправена към РПЦ, е опитите ѝ да налага и диктува нравствените норми в обществото, използвайки инструментите на правата на човека. В тази връзка трябва да се взема в предвид светският характер на законодателството за човешките права. Но от друга страна, именно тези закони уреждат свободата на религията, словото, изразяването, така че Църквата може безпрепятствено да възпитава обществото в нравственост и морал. Тя би могла да определя параметрите на социалния ред, като изразява своето несъгласие с отделни възгледи от концепцията за правата на човека, с които тя не е съгласна, но не и да очаква сътрудничество от страна на държавата и законодателството. В съвременното плуралистично общество Църквата е свободна да заема гражданска позиция по актуални теми, да възпитава и издига нравствените норми, да бъде „сол и светлина”. Както законите, така и нравствената система от ценности са важни за развитието на обществото. Първото е отговорност на държавата в лицето на законодателната власт, докато второто е задача на Църквата. Сега Църквата е свободна да осъществява своята мисия и социална концепция. Защитата за

²⁸ Основи на учението..., Преамбюл.

правата на човека е гаранция Църквата да осъществява своята мисия и да води човечеството към спасение и обожение. Но това не е задача на правата на човека. Злото в този свят нараства, Църквата обаче никога не би приела греха и не би се съгласила с него, дори той да бъде правно регламентиран. Заявявайки и отстоявайки своята ясна и твърда позиция в обществото, Църквата дава право на хората да направят своя избор.

Християнското разбиране за правата на човека е важно. Междухристиянският диалог по актуални въпроси за човешките права показва присъствието на християните в съвременния свят. Ролята на църквите в обществото и техният глас по социално значими въпроси са важни за поддържането на равенството, справедливостта, морала и запазването на мира.

В четвърта глава се представя **правната уредба на религиозните права и свободи в България**. Анализира се законодателната регламентация на правото на вероизповедание в националното и международното законодателство. Разкриват се същността и основните елементи на свободата на мисълта, съвестта, религията и нейната правна уредба в Конституцията на България, като се правят съпоставки с международното законодателство по този въпрос. Вземат се под внимание решения на Конституционния съд за религиозните права и съдебната практика на Европейския съд по правата на човека.

В заключението се стига до извода, че правата на човека са един правен минимум, който религиозната традиция може да обогати. Плуралистичното общество, в което живеем, предлага добра платформа за един конструктивен диалог между Православието и другите религии и вероизповедания по въпроса за човешките права, както и между

православната традиция и гражданското законодателство за правата на човека. В този диалог не е нужно която и да е от страните да прави компромиси със своите убеждения и вярвания. Международното гражданско законодателство, от една страна, дефинира юридически и създава универсални механизми за защита на човешките права. Религиите, от друга страна, засягат по-дълбоки и същностни въпроси, свързани със съществуването на човека, които не могат да бъдат обхванати от законодателството. Авторите на различните документи (декларации, конвенции, харти, закони), които регламентират човешките права, за да получат общо признание, универсално приложение и да осигурят защита на човека в общества с различни религиозни възгледи, избягват да се позовават на божествения авторитет, нито засягат въпросите за произхода, природата и предназначението на човека. Именно за да бъдат защитени животът и достойнството на всяко човешко същество, международните актове остават антропологически неопределени. Те създават една правна уредба, която да гарантира **минимум** условия, за да живее човешката личност достойно и да има възможности да развие своя потенциал. Но приемането на такива декларации не е достатъчно, за да се запази човешкото достойнство. Църквата е тази, която може активно да се включи в борбата за защита на живота, мира, справедливостта. Има важни области в живота, които са извън сферата на правното регулиране. Именно тук идва ролята на Църквата, чиято основна мисия е спасението на хората и грижата към тях. Ако стигнем само дотам да противопоставяме нашите вярвания и убеждения на гражданското законодателство, това ще значи да сравняваме функциите на църквата и на държавата, като спорим кое е по-важно. Ролята и целите на тези институции са различни, но и двете служат за благо на човечеството. Фактът дали

църквите приемат или критикуват концепцията за правата на човека влияе върху обществото и отношението на хората към тази идея. Когато религиозната свобода (свободата на мисълта, съвестта и религията) е правно гарантирана, се дава възможност на църквите да влияят за запазването на морала и развитието на обществото, като изявяват и защитават своите убеждения, вярвания, позиции.

В Приложенията се разкрива **отношението на другите християнски изповедания – римокатолицизма и протестантството – както и на исляма към правата на човека**. Също така актуалността на темата за **религиозното образование** в България обосновава и представянето на европейските правни стандарти за обучението по религия и концепцията на Светия синод на Българската православна църква относно статута на учебния предмет „Религия” в българското общообразователно училище.

III. НАУЧНИ ПРИНОСИ

Основни научни приноси на труда:

1. Като единствено до момента историко-богословско-правно изследване посветено на връзката между Православието и правата на човека, което обогатява тематично българската (богословска и правна) наука.
2. Предлага се нов подход към историческата еволюция на правата на човека, като се включват и доказват библейските корени и патристичните (светоотечески) източници, съдържащи се в основата на концепцията за правата на човека.
3. Липсата на съчинения в българското богословие по въпроса за правата на човека придава на изследването приносен характер в научно отношение.

4. Подлага на критична преоценка концепцията за правата на човека от гледна точка учението на Църквата за достойнството и свободата на личността, нещо което (особено в България) не е съвсем известно.
5. Направен е задълбочен анализ с какво православно-традиционната традиция може да обогати и допринесе към развитието на концепцията за правата на човека.
6. Предложен е аналитичен и богословско-систематичен обзор на становищата на съвременни православни и западни протестантски богослови по темата за правата на човека, които имат значение за богословската и критична оценка на съвременната концепция за правата на човека.
7. Предлага се езика на човешките права да се разглежда като общ международен език, който позволява всички религиозни групи да изразят своите убеждения, да се ангажират с разбиранията, които одобряват, да изкажат своите несъгласия, когато тези права са в противоречие с техните убеждения.
8. Представя се правната уредба специално на религиозните права и свободи в българското законодателство и практика, като се дават и европейските паралели. Предложения сравнителен метод представлява принос към изследванията в интердисциплинарната област между богословието и правото.
9. Направеният анализ и дадените в приложенията на изследваните теми за правата на човека в Католическата църква (римокатолицизма), протестантството и исляма, както и религиозното образование в България, и защитата на религиозните права и свободи създават база за бъдещи изследвания.

IV. НАУЧНИ ПУБЛИКАЦИИ

1. Божият образ в човека и човешките права – В: Изворът на живота. Несебър 2009-2010: [Сборник]. С., 2011. (Библейска библиотека 7), 154-169, ISBN 978-954-400-617-4.
2. The importance of knowing the human rights and the religious freedom in Bulgaria// Journal of Baptist Theologies, Volume 2, No. 1 (Spring 2010), pp. 82-96, ISSN 1803-618X, IBTS, Prague, Czech Republic.
3. Хуманизъм, права на човека и вероизповедания – В: Хуманизъм – наука – религия в полза на обществото, [Сборник]. С., 2012. 87-97. ISBN 978-954-9765-11-4.

Специализации в чужбина:

САЩ, Чикаго, Уитън колидж, лятна специализация, юли 2009 г.

Украйна, Львов, Световна студентска християнска федерация, Религиозната свобода като човешко право, май 2009 г.

Ирландия, Дъблин, Ирландско училище по икуменизъм на Тринити колидж, Дъблин, юни 2010 г.

Република Чехия, Прага, Международна баптистка богословска семинария: специализация, 2011 г.